

HACIYEVA CANCEL KAMANDAR QIZI

BDU-nun magistrantı

haciyevacancel2@gamil.com

MİFOLOJİ ZAMAN – “ÜNVANSIZLIQ” METAFORASI (“Yel Əhmədin bəyliyi” povesti rakursundan)

XÜLASƏ

Bədii düşüncənin müxtəlif mərhələlərində ədəbiyyatla mifologiya arasında çarpaz əlaqələr olmuşdur. XIX-XX əsrlərdə qələmə alınan əsərlərdə bu hal daha qabarıq formada özünü göstərir. Dünya məfhumunun bir mif kimi qavranılması prosesi real şəraitin şərti anlam pəncərəsindən boylanmağa zəmin yaratmışdır. 60-cı illər ədəbiyyatının zaman və onun fərqli biçimdə təsviri gerçəkliyin “can tapması” məqsədilə ədəbiyyatın baş qəhrəmanına çevrilmişdi. Mövlud Süleymanlının “Yel Əhmədin bəyliyi” povesti bu baxımdan diqqəti çəkir.

Məqalədə gerçəkliyin simvolik təsvirinə zaman proyeksiyası üzərindən yanaşılmışdır. Dünya ədəbiyyatı ilə paralel şəkildə gerçəklik anlamının ədəbiyyatda yeri araşdırılmışdır. “Yel Əhmədin bəyliyi” povestində zamanın şərti təsviri təhlilə cəlb olunmuşdur. Həmçinin araşdırmada “ünvansızlıq” metaforası əsər üzərindən aydınlaşdırılmışdır. Şərti-simvolik anlam daşıyan obrazların əsərdəki yeri və məqsədi də tədqiqata cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: zaman, simvolizm, Yel Əhməd, şərtilik, metafora, gerçəklik, bədii mətn, mifologiya, ünvansızlıq

Гаджиева Джансель Камандар кызы

Мифологическое время и метафора «безадресности»

(Из ракурса повести «Йел Ахмедин Бейлии»)

РЕЗЮМЕ

На разных этапах художественной мысли существовали перекрестные связи литературы и мифологии. В произведениях, написанных в XIX и XX веках, эта ситуация проявляется в более заметной форме. Процесс восприятия концепции мира как мифа создал для читателя почву для взгляда на реальные условия из окна условного смысла. Время и его разное описание в литературе 60-х годов стали главным героем литературы, чтобы «найти жизнь» действительности. С этой точки зрения повесть Мовлуда Сулейманлы «Йел Ахмедин Бейлии» привлекает внимание.

В статье к символическому представлению реальности подходило через проекцию времени. Параллельно с мировой литературой исследовалось место

смысла действительности в литературе. В повесте «Йель Ахмедин Бейлии» в анализе задействовано условное описание времени. Также в ходе исследования над произведением была уточнена метафора «безадресности». Также в исследовании были задействованы место и назначение образы в произведении, имеющих условно-символическое значение.

Ключевые слова: время, символизм, Йель Ахмед, условность, метафора, действительность, художественный текст, мифология, безадресность.

Hajiyeva Cansel Kamandar gizi
Mythological time and the metaphor of “addresslessness”
(From the perspective of the narrative “Yel Ahmedin Beylii”)

SUMMARY

At different stages of artistic thinking there were cross-connections between literature and mythology. In works written in the 19th and 20th centuries, this situation manifests itself in a more noticeable form. The process of perceiving the concept of the world as a myth created the ground for the reader to look at real conditions from the window of conventional meaning. Time and its different descriptions in the literature of the 60s became the main character of literature to “find life” in reality. From this point of view, Movlud Suleymanli’s narrative “Yel Ahmedin Beylii” attracts attention.

The symbolic representation of reality was considered through the projection of time in the article. In parallel with world literature, the place of the meaning of reality in literature was studied. In the narrative “Yel Ahmedin Beylii”, the analysis involves a conventional description of time. Also, in the study, the metaphor of “addresslessness” was clarified through the work. The study also involved the place and purpose of images in the work that have a conditionally symbolic meaning.

Keywords: time, symbolism, Yel Ahmed, conditionality, metaphor, reality, literary text, mythology, addresslessness.

Həyat həqiqətlərini bədiilik kanonunda tamaşaya qoyan ədəbiyyatın bəzi mətnlərin taleləri Tanrı tərəfindən insanlara yazılan talelər misalı, ədəbi aləmə möhürlənmiş olur. Bu tip mətnlər gözlənilmədən bir od zərrəsindən törəyən yanğın kimi uzaq üfüqlərdə və ya ən yaxında-yazıçı ruhunda üzə çıxarılmasını gözləyən mövzu qığılımlarından alovlanır. Həmin qığılımlar yazıcının taleyi yolunda kəşişir və nəticədə ədəbi prosesdə yüzlərlə yazıdan geriye sadəcə səhifə külləri qalır ki, onlar da qızılı tona boyanmış səhifələrin kölgəsi rolunda çıxış edir.

Həqiqəti bütün varlığı ilə qavrayaraq ona hökm edən xarici aləm deyil. Bizim ruhumuz və zəkamızdan süzülüb dilimizdə can tapan cümlələrdir. Bu rakursdan baxıldıqda “həqiqət” ədəbiyyatın ən doğma sakini olaraq düzgün yolu hədəfləmişdir.

Bəşəriyyətin inkişaf trayektoriyasına nəzər saldıqda məlum olur ki, xüsusilə, ədəbiyyatda Qərb qütbündə “həqiqət” daha real, Şərqdə isə qeyri-təbii, irreal fonlarda təsvir edilmişdir. Məsələn, ingilis ədəbiyyatında estetikmin ən qabaqcıl nümayəndəsi kimi tanınan Oskar Uayldın “Bülbül və qızılgül” hekayəsində bülbülün qanı bahasına hazırlanan qızılgül tələbə tərəfindən sevdiyi qıza təqdim edilir. Qız isə: “Mü sahibin qardaşoğlu mənə qiymətli mücəvhərlər göndərib. Mücəvhərlərin isə çiçəklərdən bahalı olduğunu deməyə gərək yoxdur”(2,11). sözləri ilə qəhrəmanın qəlbini dəyərsizcəsinə yerə atdığı qızılgül kimi əzmiş olur. Lakin tələbə ümitsizliyə qapılır. O bundan sonra eşqi səfehlik adlandırır. Və nəticə olaraq metafizikaya qaldığı yerdən davam edir.

Əgər bu mətn Şərq ədəbiyyatında işlənsəydi, yəqin ki, fərqli sonluqla təsvir edilərdi, belə ki, yazıq tələbə ya eşqdən Məcnun olardı, ya da “əğyar” la savaşıdan çəkinməzdi. Çünki Şərq ədəbiyyatı

“Məndə Məcnundan füzun aşılıq istedadı var,

Aşığı sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var” (3,123)

–Füzuliyənə baxışını tələb edir.

Mövlud Süleymanlının “Yel Əhmədin bəyliyi” povestinə həqiqət axtarıcısı kontekstindən yanaşıldıqda məlum olur ki, əsər tipik cığır üzərində hərəkətdə deyil. “Postmodernistsayağı üslub” adlandırılan dizayn xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Müasir ədəbiyyatda isə bu prosesin təsvir müstəvisində şərti anlayışlar, metaforik obrazlar özünəməxsusluğu ilə səciyyələndir. Yazıçı Anar zaman haqqında danışırkən onun “indisi yoxdur, olmuşları, olacaqları var” düşüncəsindədir. Bu həqiqətdir. Və indisi olmayan zamanı şərti varlıq kimi əsərə gətirmək yazıçıdan istedad və məsuliyyət tələb edir. Belə olduqda sözügedən bədii mətnə standartlıq çərçivəsi uzaqlaşar – interpretasiya özünü göstərir.

“Yel Əhmədin bəyliyi” klassik poeziya ənənələrindən yola çıxaraq “tərki-dünya”lıq motivləri üzərində qələmə alınmışdır. Əsərdəki “ünvansızlıq” metaformasını ehtiva edən zaman mifoloji anlam daşıyır. Bu, bədii mətnin şifrəli təqdimatını şərtləndirir. Əsərdə mifoloji zaman sürəkliliyi reallıqla vəhdət təşkil edir və həqiqət oxucu tərəfindən kainatın hələ yaranmadığı, zaman qavramının mövcud olmadığı proses daxilində dərk olunur.

Əsərdə Nəsiminin “Dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər eylə... Aldanma anın felinə, andan həzər eylə” və ya “Bivəfadi çün bu aləm, kimmən istərsən vəfa? Bivəfa aləmdə sən yarı vəfadar istəmə”(4,108) -tipli beytlərinə tez-tez rast gəlinir. Bu məqamda Mövlud Süleymanlının “tərki-dünya”lıq ilə bağlı fikirləri İran tədqiqatçısı Həcər Hüseyinin “tərk olunmuşluğu seçirəm, bu, şairin nümunə göstərdiyi

səxavətdən əlavə, içində yazmış olduğu şərtləri gücləndirir” düşüncəsi ilə həmrəylik təşkil edir.

Yazıçı zamanı mifoloji anlamda təsvir edər, lakin uydurmaçılıqdan tamamilə qaçır. Mifoloji motivli əsər yaratsa da, bədii mətnin bütün strukturu reallıq çevrəsindədir. Povestdə yel anlayışı zamansızlığın təsvirinə yardımçı olan anlayışlardan biridir. Əsərdəki “yel” məfhumu, həmçinin kütlə psixologiyasının dərinliklərinə enərək, bu psixologiya ilə fərd psixologiyasının müqayisə edir.

“Yel” şərti anlam daşıyır. Sabit məkanda qala bilməmək, diyar-diyar gəzmək ənənəsi bu nəslin xarakterinə çevrildiyindən adına “yel nəsl” deyirlər. Yel nəslinə aid bilgiler sufizm fəlsəfəsinə uyğun gəldiyi üçün, aydın olur ki, hər iki obrazın həyat tərzini sufilərin yaşamına uyğun gəlir. Sufilər haqqında “su üstündə getsələr də suda batmırlar” deyimini müəllif “Yel” nəslinin nümayəndələrinə də aid etmişdir. Məsələn, Yel Həmid odla oynayırdı, qaynar suda üzünü yuyurdu və s. və bunlar “ünvansızlıq” metaforasının yazıçı təxəyyülü və folklor ilə paralelləşmiş təsviridir.

“Yel Əhmədin bəyliyi” povesti göstərir ki, bədii mətnə mifoloji obrazlar və mifoloji motivlərin proyeksiya olunmasının müxtəlif növləri var və Mövlud Süleymanlı mifoloji motivlərin detallı təsvirini verdiyi əsərində simvolikalardan yetərlicə bəhrələnmişdir. Müasir dünyaduyumunun yaratdığı mif anlayışı mütaliəçini “Yel Əhmədin bəyliyi” povestində Yel Həmid, Yel Əhməd kimi obrazlara, əsərin müxtəlif məqamlarına marağı oyadır, oxucu, mifoloji paradıqmalara şüurlu şəkildə meyillənir.

“Yel Əhmədin bəyliyi” əsərində “ünvansızlıq” metaforası əsərin “yol” anlayışı vektorunda daha sabit formada dayanır. Həmid və Əhmədin yaşadıkları zaman fərqli olsa da, hər ikisinin xarakterində “yol arzulamaq” istəyi var ki, ünvansızlıq metaforasının ümumfəlsəfi planda təsviridir.

Mifi bədii mətn hadisəsinə çevirmək həyatı dünya ilə çarpazlaşdırmaq bu heç də asan məsələ deyil. Ədəbiyyatın nəzəri anlayışlarına bələd olmaqdan əlavə, mifoloji obrazları magik realizm üslubunda təsvirini də göz önünə gətirmək lazımdır.

Əsərdə mifik zaman təfəkkürü və Şərqdə mifoloji xüsusiyyəti ilə seçilən dərvişlik anlamı ilə çarpazlaşdırılır və Yel Həmid bu birliyin mətnindəki daşıyıcısı kimi xarakterizə olunur. Belə ki, Yel Həmiddən öncə onun ulu babaları, ümumiyyətlə, bu nəslin kişiləri “türki-dünyalıq” fəlsəfəsinə doğmadırlar. Dərvişvari həyat sürən nəslin təsviri bədii mətnə zamansızlığın həddlərindədir. Buna görə də əsər daxilində dərviş obrazının transformasiyasının şahidi oluruq. Yel Həmidin babaları üzvlərini kösövlə qırxardılar. Yel Həmid isə bir tərəfdən “mən qırxa bilmirəm, üzüm yanır” – desə də, digər tərəfdən hələ ulu əcdadlarından qalma qəzəlləri oxuyur. Bu səbəbdən bütün Azan camaatı Həmidə dərviş, adına söz qoşan kənd camaatı isə “cinni” deyir.

Yel Əhməd isə Yel nəslinə əlaqələrin qırılma nöqtəsində dayanır. Yel Əhməddə dərvişvari həyatdan əsər-ələmət yoxdur. Belə ki, Əhməd maddi marağa

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.305>

meyilli obrazdır. Onun kəndə yüksək məbləğdə pulla gəlməsi, bundan sonra atasının adına mahını qoşan həmkəndlilərin ona böyük hörmət bəsləmələri, pul xəbərini duyan Məzə Möyləni hıçqırıqın tutması və bu kimi səhnələr əsərin Yel Əhmədin “yelliynin” olmamasından xəbər verir. Hətta kəndin bilmədiyini çox işləri bildiyi üçün Əhmədin qaçacağına inanmayan və hıçqıra-hıçqıra : - Pulu var onun, - dedi, - pulun qoyub getməz” - Məzə Möylənin sözlərindən bütün bu deyilənlər öz təsdiqini tapır.

Əsərdəki cümlələrin informasiya daşıyıcılığının yüksək olması şərti-simvolik anlam daşıyan obrazların, mifoloji məfhumların dəqiqliklə təsviri, oxucuya doyumlu elmi-arxaik məlumat, bədii-estetik görünüş sunur. Həmçinin, müəllifin bədii mətninə zaman və məkan konkretliyi verməməsi, zamanın sürəkli biçimdə təsvir etməsi məqsədlidir. Yel Əhmədin Arana tərəf yox, onun əksi istiqamətinə doğru yol alması, dəmir yol tikintisində işləməsi ilə başlanan dəyişimi reallığın şərti üslubda təqdimidir. Belə ki, qəhrəmanın dəmir yol tikintisində işə başlaması tarixi reallıq olan dəmir yolunun çəkilməsinə işarədir.

Beləliklə, Yel Əhmədin yolunun dəyişməsi, dərvişvari həyatın, ruhlar aləmiylə olan bağlılığın nəticələnməsidir ki, özünü faytonlu zamanla əvəz edir. Və nəhayət, Məzə Möylənin – “Bu, o getməkdən döyül”(4,142)–fikri bütün bu deyilənləri təsdiq edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Anar “Sizsiz” “Xan”, Bakı-2019, 336 s.
2. “Dünya əsəboyyatından 30 seçmə hekayə”, “Mimta yayımları”, Bakı-2023, 246 s.
3. M.Füzuli. “Əsərləri”, I cild, “Şərq-Qərb” Bakı-2005, 400 s.
4. Süleymanlı M. “Seçilmiş əsərləri”, “Şərq-Qərb”, Bakı-2006, 480 s.

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Samirə Məmmədli